

mål+²mæle

Hvor har vi æ, ø og å fra?

Hvorfor har vi Æ, Ø og Å, som de fleste andre sprog ikke kender? Har det noget med særlige danske lyde at gøre, eller er det for at undgå at ligne de andre? Læs Erik Hansens forklaring *side 8*.

Den gode, den onde og den virk'li sjove...

Giver det mening at beskæftige sig med vittigheder for en sprogforsker? Ja! Fire af slagsen fra hvert sit sprogfag har set på sproglige teknikker og på forskelle og ligheder mellem vittigheder i bl.a. italiensk, spansk, fransk, engelsk, tysk og dansk. Læs, grin – eller bliv forarget på *side 12*.

Du danske tonegang

Kan man forklare, hvorfor dansk er vanskeligt for udlændinge at forstå og lære? Skyldes det vores særlige tryk, stød og tonegang? Nina Grønnum undersøger sagen i sit andet bidrag om det svære dansk – hørt med svenske øren. Lyt på Mål og Mæles hjemmeside og læs *side 19*.

Örestadsk?

Hvordan taler svenske ekspedienter, når de betjener danske kunder og forsøger at tilpasse sig os sprogligt? Det har en dansk specialestuderende undersøgt under et feltarbejde i indkøbscenteret Fields. Se, hvad hun fandt ud af på *side 24*.

Rappe rim

Hvad er dobbeltrim, og hvorfor betjener mange rapmusikere sig af dem? Er det overhovedet dem med kasket og hængerøvsbukser, der har opfundet dobbeltrimet? Holger Juul giver svar og musikalske eksempler på *side 29*.

Sprogligheder 2

De danske særbogstaver 8

Vittigheder og sprog 12

Hvad er det særlige ved dansk som gør det svært at forstå og at udtale for andre?

Anden del: Prosodi 19

Svensk over Sundet 24

Doppeltrim 29

Der er tilsyneladende ingen, der er parat til at beklage deres eget sprogs forfald
Rudi Keller (1990)

Sprogligheder

Denne brevkasse handler om sprogligheder. Det er spørgsmål og problemer om sprog, men det er også fine detaljer i sproget som man bliver opmærksom på, og som man vil gøre andre bekendt med. Går I rundt og tænker på sprogligheder, så send et brev om dem til redaktionen. De vil svare på brevet hvis de kan. Ellers kender de nok nogen de kan sætte til det. Send brevet til:

Carsten Elbro
 Institut for Nordiske Studier
 og Sprogvidenskab,
 Københavns Universitet,
 Njalsgade 120,
 2300 København S
 E-mail: ce@hum.ku.dk

? Gammeldags

Er man gammeldags, hvis det skurrer i ens ører, når nogen siger *handle ind* i stedet for *købe ind* eller *handle*?

Er *arbejdskollega* ikke en slags dobbeltkonfekt? *Kollega* burde vel være nok.

Kan man både sige: "Mind mig om, at jeg skal stille urene i aften", og "Husk mig på, at jeg skal stille urene i aften"?

Har ordet *undskyld* undergået en forandring i betydning? Mange, især

børn, siger *undskyld* på en fornærmet måde, eller "jeg har sagt *undskyld*", som de forventede, det gjorde nu er ugjort. Tidligere skulle man bede om *undskyldning* og vente på et "alt forladt", før man havde fået en tilgivelse.

På forhånd tak og med venlig hilsen
 Jens Sønderup
 Ringsbjerg

! Jens Sønderup har ret i, at *kollega* i langt de fleste tilfælde vil betyde *arbejdskollega*, en man dagligt deler arbejdsplads med, men ordet kan også bruges i andre tilfælde, fx om personer, der sidder i samme regering, bestyrelse eller bedømmelseskomité, altså personer, der ikke har et dagligt arbejdsfællesskab. Der er flere paralleller: En del mennesker bruger *tidsperiode*, hvor man udmærket kunne nøjes med *periode*. Man kan se autentiske citater med både *periode* og *tidsperiode* på hjemmesiden *sproget.dk*

Man kan både *minde* andre om noget og *huske* andre på noget. Udtrykkene er synonyme, og mange vil ikke opleve nogen stilforskel. Begge verber har lang tradition i dansk, men *minde om* er sjældent blandt yngre mennesker.

Det er rigtigt, at mange ikke længere går på *indkøb* eller *køber ind*, men

handler ind. At handle ind er at købe dagligvarer. Hvis man køber fjernsyn, dybfryser eller bil, handler man ikke ind. Nogle mener, at *ind* i *handle ind* er indsat for at tydeliggøre udtrykket; at *handle* kan jo både dække køb og salg. Men der kan også være tale om en afsmitning fra udtrykket *købe ind*. I øvrigt er der mange, der bliver irriterede over udtrykket, i hvert fald folk af min årgang (1946) og før.

Det er også rigtigt, at der er gået inflation i brugen af *undskyld!*, ikke kun blandt børn, men også fx blandt politikere. Med et hurtigt *undskyld!* kan man prøve at viske tavlen ren og komme videre – i stedet for at afvente journalisternes ivrige kulegravning af mere eller mindre uheldige sagsforløb. Man kan med et rettidigt *undskyld!* også gardere sig i forhold til sine overordnede og dermed måske undgå et andet tidsypisk træk, uddeling af *næser*.

Med et *undskyld!* beder man om tilgivelse, og det indebærer, at man har påtaget sig ikke bare et ansvar, men en skyld, som man ønsker fjernet. Det tyske *entschulden* i middelnedertysk ligger bag det danske låneord, og *ent-* betegner denne bortfjernelse af skyld. Men ordet bruges nu ofte i en anden betydning i konstruktioner som "jeg undskylder mit sene fremmøde"; her foretrækker traditionen "jeg beklager mit sene fremmøde", og så er det op til andre at undskylde. Man skal ikke undre sig over forvirringen, som vel er fremkaldt af afsmitning fra bydeformen, jf. "undskyld mit sene fremmøde." I øvrigt er fænomenet ikke nyt; det forekommer allerede hos Holberg (1684-1754). Men der er ingen tvivl om, at *undskylde* i betydningen

beklage er blevet hyppigere, og der er ingen grund til at betragte det som ukorrekt.

JL

? Drengerøv

Kunne Mål og Mæle hjælpe min kone og mig med ordet *drengerøv*? Det bliver tilsyneladende brugt i en positiv mening i vore dage af nogle, nærmest som en erkendelse af eksistensen af et umodent, uskyldigt men eventyrlystent indre – det, der formentlig tidligere blev benævnt *den indre dreng*? I min og fruens opfattelse er *drengerøv* derimod et nedsættende udtryk for en undermåler af hankøn, som uden held forsøger at gøre sig gældende blandt ældre drenge eller voksne. (*forkortet af red.*)

Hasse Greiner og Birgitte Hultberg
Kastanjevej 40, 4632 Bjæverskov

! *Drengerøvs* oprindelse kan ikke tidsfæstes med sikkerhed, men ordet er registreret allerede i 1952 af *Supplement til Ordbog over det Danske Sprog*. og *-røv* som sidsteled i sammensatte, nedsættende personbetegnelser er ret udbredt, jf. bl.a. *blærerøv*, *bonderøv*, *bøsserøv*, *fedterøv*, *hængerøv*, *narrøv*, *nærigrøv*, *pralerøv* med tre forskellige ordklasser som førsteled.

Den Danske Ordbog (2003-05) beskriver *drengerøv* som nedsættende. Men det er ikke nødvendigvis nedsættende for yngre sprogbrugere. Mange bruger det nu kærligt, ironisk eller ligefrem programmatisk om sig selv og/eller (andre) mænd, hvis de fx holder af aktiviteter, der er lystbetonet.

nede, actionprægede og måske lidt uansvarlige. Det er også udbredt som appelmiddel i reklametekster. Her er nogle sprogbrugseksempler, der klart viser ordets positive valør: *Tag på den vildeste herretur for drengerøve med skydning og strip; Så er der drengerøv på mobilen; Findes der noget bedre for en drengerøv end at vise sig med et avanceret hovedspring i havnebassinet?; Jamie Oliver, min yndlingskok og skønne drengerøv.* Denne opvurderende brug af ordet ser ud til at være relativt ny, og den er endnu vanskeligere at datere nøjagtigt end ordet selv. Den ser dog ud til at vinde stærkt frem i sproget fra slutningen af 1990'erne.

Det er et velkendt fænomen, at ord, der oprindeligt er opstået som nedsættende betegnelser, med tiden kan få en neutral eller ligefrem positiv valør. Det er sket for musikudtryk som *pigtråd* og *punk* (*punk* betyder også 'udskud'). Det samme gælder personbetegnelsen *bøsse*, der er udtænkt i smædeøjemed, men som nu er helt neutral og endda indgår i navnet på de homoseksuelles landsforbund. *Nigger* bruges til dels også internt blandt sorte, selv om det som udgangspunkt er meget nedsættende. *Luder* i ungdomsproget kan have en lignende jovial funktion, hvad der som regel virker meget fremmed og stødende på voksne. Mads Christensen har med sine livsstilsbøger næsten formået at gøre ordet *blærerøv* positivt. Forskellen fra *drengerøv* er, at *blærerøvs* positive udlægning er mindre etableret og temmelig knyttet til medieinstitutionen Mads Christensen, hvormed det bliver et bevinget ord, men princippet er det samme.

Når jeg tøver med at kalde den om-

talte brug af *drengerøv* for en ny, fuldgyldig betydning, er det fordi, det er et helt normalt og systematisk fænomen, at nedsættende ord kan bruges kærligt eller ironisk. Man kan kalde nogen for *tosse* eller *spasser*, selv om man er vældig glad for vedkommende.

Et kompromis er at udlægge den nyere, positive udlægning af *drengerøv* som en efterhånden veletableret medbetydning til den traditionelle. Hermed understreges det, at det, som ordet benævner, ikke er noget nyt, men at det alene er vurderingen af det kendte, som (til dels) har ændret sig. Det gør det ikke mindre relevant at beskrive.

Jo mere kulturelt acceptable, "drengerøvsfænomener" bliver, desto mindre aktuel kan den nedsættende brug af *drengerøv* blive, så den positive betydning i princippet en dag kunne gå hen og overtage hovedbetydningens plads.

KF

? Udtalen af c

Bogstavet *c* udtales som et *k* i *cognac*, *cola* og *cubaner*, hvor vokalerne efter *c*'et er bagtungevokaler. Derimod udtales det som et *s* i *cigar*, *cerut*, *cellulose*, *cykel* og *cølibat*, hvor de efterfølgende vokaler er fortungevokaler. Jeg kan drage den regel, at *c* foran en bagtungevokal udtales *k* og foran en fortungevokal *s*.

Men hvad så med *cadmium*, *cannabis* og *da capo*? Her udtales *c* som et *k*. Men er *a* ikke en fortungevokal? Det burde hedde "sadmium", "sannabis" og "da sapo". Er det, fordi *a* i den oprindelige udtale af de nævnte ord

udtaltes som i *ar*, altså som en bagtungevokal? Hvor vi har et *r* efter et *a*, har vi i udtalen klart en bagtungevokal som i *caries* og *caribier*.

I navnet *Cocio* er der to *c*'er. De udtales normalt, som om det var *k*'er. Men hvorfor i grunden? Foran *i* burde *c* udtales *s*. Nu kan man selvfølgelig sige, at *i*'et i *Cocio* udtales som et *j*. Men det gør ikke det hele bedre. Det hedder jo *sociolog* med en *s*-udtale af *c*'et.

Med venlig hilsen
Tue Eriksen
Aarhus

! Din regel er helt rigtig: Bogstavet *c* udtales normalt som *s* foran fortungevokaler og som *k* foran bagtungevokaler. Det er også rigtigt, at der foran *a* er en systematisk undtagelse. Her udtales *c* som *k*, selv når *a* er en fortungevokal som i udtalen af *cadmium*, *cannabis* og *da capo*. Årsagen til denne undtagelse er, at *c* kun findes i låne- og fremmedord, og at reglen for udtalen af bogstavet egentlig ikke er en dansk regel, men en tilpasning af regler i andre sprog, f.eks. den italienske regel om at udtale *c* som *tj* foran fortungevokaler og som *k* foran bagtungevokaler. Når vi altså indlåner ord med *c* fra de pågældende sprog, overtager vi blot – i tilpasset form – sprogenes udtale af *c*: Italienerne siger *da capo* med *k*-lyd, fordi *a* i italiensk udtales som en bagtungevokal, men vi gør det kun, fordi de gør det. Derimod overtager vi ikke i låneord donorsprogenes udtale af *a*. Ordet *capo* i *da capo* udtaler vi – i overensstemmelse med skriftens enkeltkonsonant efter *a* –

med en lang *a*-lyd, og en sådan lang *a*-lyd er i dansk en fortungevokal.

Hverken italienske, danske eller andre regler kan imidlertid gøre rede for udtalen af det andet *c* i *Cocio*. Bogstavet *i* svarer i alle de sprog, der har det, enten til en fortungevokal eller til en fortungehalvvokal, og udtalen af et foranstående *c* med *k*-lyd bryder den italienske regel for udtale af *c* såvel som tilsvarende regler i andre sprog. Forklaringen på udtalen er den simple, at *Cocio* er blevet markedsført med den udtale, og at vi konsumenter indtil nu har makket ret og accepteret uregelmæssigheden. En medvirkende

årsag til, at *Cocio* er gledet ned med sin *Kokio*-udtale, er måske, at udtalen så klart spiller på *kakao*. Men det skal siges, at vi ikke har makket ret uden indledningsvis at slå os lidt i tøjret. I begyndelsen af *Cocios* levetid voldte udtalen af navnet så store vanskeligheder for dansktalende, at sukkerdrikkens bagmænd kunne udnytte det i markedsføringen. Tidlige reklamer for *Cocio* giver sig således ud for at undervise i den rette udtale.

KB

! Bare kald mig Nederlandene, du!

Tak til Mål og Mæle for at have belyst terminologien angående Nederlandene og nederlandsk i nr. 1, 2008. Danskere har, som Lisbeth Falster Jakobsen (LFJ) skrev, en vane med at kalde Nederlandene for *Holland*. Der er ingen tvivl om, at den vestlige region *Holland* har været vigtig for landet siden syv nederlandske provinser brød med kong Filip II. Ikke desto mindre ignorerer man med betegnelsen *Holland* de øvrige provinser.

I Danmarks "nabolande" bruges betegnelser som *Niederlande*, *Netherlands*, *Pays-Bas* og *Nederländerna*. I Norge appellerede en professor i nederlandsk til myndigheder og medier om at stoppe den misvisende brug af *Holland*. Nordmændene bruger nu altid *Nederland*, ligesom man selv gør det i Nederlandene i daglig tale. Det kunne man tage som forbillede. Derfor er det mærkværdigt, at en docent i nederlandsk mener, der ikke er noget odiøst i at kalde landet "Holland".

LFJ kan selvfølgelig ikke komme uden om, at landet officielt hedder Nederlandene. Alligevel mener hun,

det er betænkeligt, at udlændinge foreskriver danskere, hvordan de skal bruge deres sprog. Men af myndigheder og medier må man forvente, at de bruger de officielle landenavne. Haarder anbefalede i 2005 sit personale i Undervisningsministeriet at bruge betegnelserne *Nederlandene* og *nederlandsk*. Udenrigsministeriet, Videnskabsministeriet, Fødevarerministeriet m.fl. har siden fulgt eksemplet. I danske dokumenter fra EU har det siden 1973 heddet *Nederlandene* og *nederlandsk*.

Nederlandene er som navn lige så dansk som *Holland*. Men *Holland* bruges mest. Vi mener, at myndighederne og medierne bærer ansvaret. De svigter deres oplysningspligt.

Selvfulgelig bruges *Holland* også i Nederlandene for hele landet. Men det er altid med en vis farve. En ægte *hollænder* er fx snarere en fornærmelse end et kompliment. Og *Hollandse kaas* sælges nemmere end "nederlandsk ost", selvom den er fremstillet i Utrecht. Og det er nemmere at råbe "Holland!" på tribunerne end "Nederland!". Ikke desto mindre hedder fodboldforbundet *Koninklijke NEDERLANDSE Voetbalbond!*

Navne er navne, som man ikke kan lave om på. LFJ hedder ikke Lisbeth Lolland Jakobsen, bare fordi vi synes bedre om det. TDC hedder ikke "Tele Danmark" længere. Rhodesia hedder nu *Zimbabwe*. Endelig fører brugen af *Holland* til misforståelser. Friesland ligger fx ikke i Nordholland, som Encyklopædien skriver.

Vi vil som herboende nederlændere anmode om større sproglig omhu. Eller ville danskerne finde sig i, at H.C. An-

dersen blev kaldt svensker? (forkortet af red.) (se også www.nederlandsk.nu)

Wim Verseput,
formand for Nederlandsk Nu

! Formanden for Nederlandsk Nu er forarget over, at jeg forsvarer brugen af ordene *Holland* og *hollandsk* som refererende til Nederlandene og nederlandsk. Det gør jeg af den simple grund, at jeg gerne vil have, at dansk er et velfungerende sprog. Og det er det bedst, hvis sprogbrugerne ved, hvad de enkelte ord refererer til. Nu er det sådan, at man i daglig tale langt hyppigere bruger ordene *Holland* og *hollandsk*, hvad Dansk Sprognævn bekræfter, og disse ord refererer altså ikke til nogle provinser, eller hvad der måtte vedrøre disse provinser. Provinsopdelingen turde nok ligge uden for den danske menigmands interesseområde. Desuden hedder provinserne jo *Noord-Holland* og *Zuid-Holland*, så det er svært at se, hvordan en forveksling skulle være mulig rent

sprogligt. For den almindelige dansker ligger Friesland i Nordholland – men selvfølgelig ikke i Noord-Holland.

Dansk er fortrinsvis et sprog for danskere; at der så kommer andre og vil misforstå noget ud fra en anden, evt. mere specialiseret sagkundskab – det bliver deres sag. Det kan jo ikke rigtig komme den danske sprogbrug ved. Det er derfor, jeg siger, at udlændinge ikke skal foreskrive os vores sprogbrug.

Det er klart, at den danske stat skal bruge de betegnelser, den har skrevet under på at ville bruge. Men staten har jo ikke pligt til i øvrigt at foreskrive nogen en bestemt sprogbrug. Den er ret ansvarsfri her.

Og jo, jeg ville ikke have noget imod, at H.C. Andersen blev kaldt svensker på et eller andet sprog, hvor lydfølgen *svensker* refererede til den materielle dansker. Men selvfølgelig ikke på dansk, hvor lydfølgen *svensker* refererer til den materielle svensker.

Lisbeth Falster Jakobsen

mål+mæle

Mål og Mæle
ISSN 0106-567X

Redaktion:
Carsten Elbro (Sprogligheder), Erik Hansen,
Jørn Lund, Ken Farø, Kasper Boye

Typografisk design: Henrik Birkvig

Skrift: FF Olsen

Ekspedition og produktion:
Grafisk Trykcenter A/S
Niels Lambertsens Vej 6
6705 Esbjerg Ø
Telefon 76 109 110
E-post: an@gte.dk

Mål og Mæle udkommer 4 gange om året, og abonnementsprisen er 215,00 kr. pr. årgang. Man kan tegne abonnement ved at skrive eller ringe til Grafisk Trykcenter. Hertil henvender man sig også om adresseforandring eller fejl ved bladets levering. Eftertryk af tekst og illustrationer er tilladt når kilden angives.

Spørgsmål til læserbrevkassen samt manuskripter til Mål og Mæle sendes til:

Carsten Elbro,
Institut for Nordiske Studier og
Sprogvidenskab, Københavns Universitet,
Njalsgade 120, København S

eller som elektronisk post til ce@hum.ku.dk

Hjemmeside: www.maalogmaele.dk

De danske særbogstaver

Af Erik Hansen

I år har bogstavet Å jubilæum som bogstav i det danske alfabet. Det blev indført med retskrivningsreformen af 1948 og blev godt modtaget af det danske folk. Så vi har en passende anledning til at se lidt på de danske særbogstaver æ, ø og å.

Lad os tænke os at vi tager alle de bogstaver som er fælles for alfabeterne med latinske bogstaver i de forskellige sprog. Så får vi et alfabet som det italienske, det nederlandske (hollandske) (se artiklerne i Mål og Mæle 3/07-1/08 og de to sprogligheder i dette nummer) eller det engelske. Alle bogstaver som ikke er med i dette grundalfabet, betegner vi som særbogstaver.

Faktisk har de fleste sprog som bruger latinske bogstaver, ét eller flere særbogstaver. De er indført fordi det latinske alfabet ikke passer uden videre til alle sprog. I dansk har vi således særbogstaverne æ, ø, å – eller som store bogstaver, versaler, Æ, Ø og Å.

Bogstavet Æ – en klassisk ligatur

Bogstavet æ, som også bruges i norsk, færøsk og islandsk retskrivning, er faktisk ældre end det danske skriftsprog. Det findes nemlig i de ældste bogstavskrevne dokumenter fra 1100-tallet. De var på latin, men person- og stednavne blev skrevet i dansk form, og her finder vi bogstavet æ:

Æsbiørn, Ørstæthæ osv. Da man begynder at skrive dansk, er vort æ med fra begyndelsen:

"Logh skal wæræ ærlig oc ræt æfter landæns wanæ", lyder det i fortalen til Jyske Lov.

Man mener at æ/Æ i dansk skyldes påvirkning fra engelsk, men angelsakserne har det fra klassisk latinsk skrift. Det er historisk set en såkaldt ligatur, dvs. en sammenskrivning af to bogstaver, her a og e for at betegne en lyd som i udtalen ligger mellem lydene a og e. I tysk skrev man den samme lyd som et a med et lille e oven over. Det lille e blev efterhånden til en krusedulle eller et par prikker: ä.

I de ældre middelalderlige danske skrifter var æ'et meget hyppigere end i moderne skriftsprog, idet det blev brugt til at betegne den tryksvage vokal, især i endelser: *husæt, talæthæ, mothær oc fathær*.

I vor nugældende retskrivning bruges bogstavet æ til at betegne dels lyden langt æ: *æble, være, sæbe* eller dels kort æ: *vælte, ægte, jordskælv*. Den korte æ-lyd betegnes også ved e: *hest, melde, enkel*. Hovedreglen er at et ord som er historisk beslægtet med en form der indeholder a eller å, skrives med æ: *fæstne*, jf. *fast*; *kælve*, jf. *kalv*; *bændel*, jf. *bånd*. Over for *fest, kende, bedre* osv., som ikke har nogen a-slægtninge.

Bogstavet Ø – et dansk tegn

Ø, det gennemstregede o, er fra de tidligste dansksprogede kilder (1200-tallet) og fremefter et uantastet dansk bogstav, og det blev den form som valgtes i bogtryk fra begyndelsen af 1500-tallet. Det er muligvis en ligatur: e + o, og der findes i danske håndskrifter nogle få eksempler på at lyden ø skrives som et o med et lille e ovenpå, ligesom det der i tysk blev til ö.

I slutningen af 1800-tallet er der flere sprogforskere og højskolefolk som indfører en skelnen mellem ø

og ö efter lydverdien. De skriver *höne, söm, hjörne*, men *løbe, føre, øst*. Denne selvtægt fik ikke myndighedernes anerkendelse da Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet i 1889 udsendte sin bekendtgørelse om retskrivningen.

Viggo Saabyes "Dansk Retskrivningsordbog" fra 1891 er, som der står på titelbladet, *Udarbejdet i Overensstemmelse med de ministerielle Retskrivningsregler af 7de Juni 1889*. Ikke desto mindre har ordbogen både ø og ö efter den ovennævnte regel. Men i Undervisningsministeriets egen "Dansk Retskrivningsordbog" fra 1924 står der udtrykkelig:

"Ved ø betegnes både den lukkede og den aabne ø-Lyd: *Hunden gør, men gør ingen fortræd* (ikke *Hunden gør, men gör ingen Fortræd*)"

Og der fortsættes formanende:

"Der skrives altid aa, ikke å!" – for at imødegå anden aktuel nævenyttighed.

Bogstavet Å – et nordisk initiativ

Å er i modsætning til æ og ø et nyt tegn i dansk og bruges også i norsk og svensk, men ikke i andre sprog. Det blev som nævnt indført ved retskrivningsreformen af 1948. Det vigtigste i denne reform var indførelsen af små bogstaver i substantiverne. Formålet hermed var dels at befri det danske folk, herunder skolebørnene, for en besværlig og overflødig regel, dels at få det danske skriftsprog til at nærme sig svensk og norsk, således som sprogfolk, højskolefolk og idealistiske enkeltpersoner havde praktiseret det i lang tid. Og så var det naturligt at

indføre det nordiske å til afløsning af aa.

Bogstavet å, efter alt at dømme en svensk idé, er tydeligt en ligatur, nemlig a + o, til betegnelse af den lyd mellem a og o som det klassiske latinske alfabet mangler.

I den ældste danske skrift var aa betegnelsen for et langt a: *aar, smaa, baand* osv. A'et var ligesom de andre vokalbogstaver fordoblet til betegnelse af lang lyd: *liif, huus, næær* osv. Men så skete det i den tidlige middelalder at det lange a udviklede sig til en å-lyd, og på den måde blev aa betegnelsen for å i udtalen: *gaatæ* bliver til *gåde*, *gatæ* bliver til *gade*, *haand* bliver til *hånd*, *sand* bliver til *sand* osv.

Skrivemåden aa var ikke noget problem for den læsende og den skrivende, for dobbelt-a'et brugtes ikke til andet end betegnelse af lyden å. Så indførelsen af det nordiske bogstav å var ren ortografisk idealisme. Men der opstod alligevel problemer.

Hvor i alfabetet skulle det nye bogstav anbringes? Dobbeltbogstavet aa havde hidtil haft sin uanfægtede plads forrest i alfabetet: aa kommer selvfølgelig før a, men hvad stiller man op med å? I alfabetremsen, som alle skolebørn kan, kommer å jo til sidst: v - x - y - z - æ - ø - å. Efter megen diskussion, hovedrysten og vandede vittigheder finder å og Å endelig ved en ministeriel bekendtgørelse af 8. februar 1984 deres plads sidst i alfabetet. Det gælder også det gamle aa, så uanset hvordan man staver *Åbenrå*, skal det komme sidst i alfabetisk ordnede lister.

Personnavne omfattes ikke af 1948-reformen, og de fleste der har et å i deres navn, bliver ved den gamle stavemåde: *Aage, Kaare, Graakjær, Aalbæk, Haastrup*. Man opfatter øjensynlig navnet som en del af sin person og tåler ingen indgreb. Man ville vel nok kunne acceptere en ændring i sit cpr-nummer, men længere kan Aase Agaard ikke strække sig.

Stednavne er også et problem. Reformen af 1948 foreskrev at stednavne skulle staves efter de nye regler, altså fx *Gråsten, Åkirkeby, Allingåbro, Fårevejle*. Men stednavne opleves øjensynlig som en del af den kollektive identitet, der ikke tåler krænkelse. Så efter mange års tumulter og civil ulydighed indførte Kulturministeriet og Undervisningsministeriet i 1984 – under Dansk Sprognævns protester – den regel at statens og kommunernes institutioner, som ellers er forpligtede til at følge den officielle retskrivning, kan vedtage hvilken form af å de vil bruge. Så nu hedder det *Aalborg*, men *Århus, Taastrup* (ved København), men

Tåstrup (på Stevns, 30 km sydpå), *Gre-naa*, men *Kruså* osv.

Men de officielle stavemåder er ubønhørligt dem med Å.

Den globale trussel

Dengang man skrev med fjer- eller kuglepen, var der ikke store problemer med de enkelte sprogs særbogstaver. Men allerede skrivemaskinen var et problem idet dens tegnbestand var begrænset og indrettet efter de enkelte sprog. Moderne computerprogrammer er i meget vid udstrækning indrettet efter engelsk, og det gør at man tit må afstå fra at bruge særbogstaverne. Borgerne i den gode stad Værløse kan være nødt til at skrive *Vaerloese* når de skriver til udlandet, og sprognævnets e-postadresse er såmænd *sproгнаevnet@dsn.dk*.

Der er som nævnt mange sprog som har særbogstaver – måske i virkeligheden de fleste. Islandsk har ud over æ de to statelige konsonantbogstaver þ og ð. Tysk har ä, ö og ü og det

sære tegn ß (*Fuß, Preußen, schießen*). Fransk har ç og œ (som altså er noget andet end æ): *reçu, provençal, bœuf, œuvre* samt en sky af diakritiske tegn, dvs. kruseduller der sættes over bogstaverne, og som betyder at mange af vokalbogstaverne optræder i adskillige særudgaver: é, è, ê, ë osv. Også polsk og de andre slaviske sprog som bruger latinsk skrift, har måttet ty til særbogstaver og diakritiske tegn. Så hvis teknologien kræver at særbogstaver afskaffes, er det ikke bare vores tre det går ud over. Men som Sabine Kirchmeier-Andersen, direktør for Dansk Sprognævn, siger: "Under alle omstændigheder skal vi fortsat arbejde for at det ikke er sproget der skal tilpasse sig teknologien, men teknologien der skal tilpasse sig sproget."

Vi beholder nok Æ, Ø og Å.

*Erik Hansen (f. 1931),
professor emeritus i dansk sprog,
tidl. Københavns Universitet*

Vittigheder og sprog

Af Ken Farø, Hanne Jansen, Xavier Lepetit og Thora Vinther

Hvad er ligheden mellem *Nephew* og *Michael Rasmussen*? At dette er begyndelsen til en vittighed, vil langt de fleste have en fornemmelse af. Af dem vil færre dog kunne levere det relevante svar, for en dels vedkommende, fordi de savner viden om de to størrelser, der indgår i sammenligningen. Endnu færre vil finde den umiddelbart morsom, endsige grine ad den. Men den mindste gruppe vil nok bestå af dem, som kan gennemskue og forklare forholdsvis præcist, hvorfor og hvordan den er sjov ud fra en sproglig betragtning. For hvad er en vittighed sprogligt set? Hvilke strukturelle træk har den? Hvilke sproglige teknikker benytter den sig af? Hvordan er vittigheder konstrueret i andre sprog end dansk? Og kan man oversætte dem? Det er spørgsmål, vi vil se lidt nærmere på her og i en kommende artikel. Svaret på vittigheden følger senere.

Man kan skelne mellem vittigheder i bred og snæver forstand. Vittigheder i bred forstand er simpelthen alle forsøg på at være morsom. I snæver forstand er det derimod en særlig tekstgenre, typisk kort og med en overraskende, humoristisk ment pointe. I modsætning til humor generelt er en vittighed i denne betydning altid sproglig størrelse, dvs. den kan gøres til genstand for sproglig analyse. Vittigheder som tekstgenre er hverken defineret ved deres betydning eller form, men alene ved deres funktion –

ligesom fx reklamer. Alligevel er det relevant at se sprogsammenlignende på indhold og form, fordi der både er overensstemmelser mellem vittigheder på tværs af sprog, men også en mængde overraskende forskelle, som fx kan få betydning i forbindelse med oversættelse.

Sproglige formler i vittigheder

Forskellige sprog har et fast inventar af vittighedsformler. De kan ikke bruges vilkårligt, men hænger bl.a. sammen med, hvilken vittighedstype det drejer sig om. En grundlæggende inddeling af vittigheder fokuserer på, om de er spørgende eller fremsættende. Til de spørgende hører et sæt formler, mens de fremsættende vittigheder typisk er sprogligt mindre påfaldende. Her er et eksempel på en fast spørgeformel i italiensk, tysk, engelsk, fransk og spansk med samme betydning: *Qual è la differenza fra...* – *Was ist der Unterschied zwischen...* – *What is the difference between...* – *Quelle est la différence entre...* – *¿Cuál es la diferencia entre...?* Den bruges også i dansk:

(1) *Hvad er forskellen mellem en præmenstruel kvinde og en terrorist?*

Denne vittighedstype ligner på overfladen et seriøst spørgsmål uden humoristisk intention, sammenlign fx med: *Hvad er forskellen mellem frugt og grøntsager?* Men hvornår ved man så overhovedet, at noget er en

vittighed? Det ved man senest, når spørgeren selv svarer. Men også sammenstillingen af to størrelser, der ikke – som fx *frugt* og *grøntsager* – er nabobegreber, som lægger op til en udredning, giver et vink om, at det er en vittighed. Her er svaret: *Man kan forhandle med terrorister*. Der er selvfølgelig mange mulige forskelle mellem en præmenstruel kvinde og en terrorist, ligesom man uden videre kan forestille sig kombinationen af egenskaberne præmenstruel og terrorist. Det er irrelevant i vittighedssammenhæng.

Sproglige teknikker

Sprogforskeren Greimas har om vittigheder sagt, at de er den eneste litterære genre, som villigt stiller sine sproglige virkemidler til skue. Vi skal se lidt nærmere på vittighedernes sproglige teknikker. Udnyttelse af *polysemi*, dvs. at samme ord kan have flere betydninger, er én teknik blandt mange:

(2) *Hvorfor kan Bush ikke spille skak?*

Spørgsmålet er bevidst vildledende og lægger op til en grundlæggende manglende evne hos Bush, fx hans påståede dumhed. Svaret er derfor overraskende: *Fordi han har mistet sine to tårne*. Vittigheden lever af ordet *tårns* polysemi. Et tårn kan både være en bygning og en spillebrik. Strengt taget er det sprogligt vrøvl at glide fra den ene betydning til den anden i samme ytring. Under normale omstændigheder ville det være til stor irritation, men i genren vittighed er der en stiltiende overenskomst om, at det er tilladt. Samtidig lever vittigheden af en vis politisk ukorrekthed – ligesom

forrige eksempel, og vi er ikke færdige endnu.

Mediet spiller tit en afgørende rolle for vittighedens måde at fungere på. Er det lyd- eller skriftbilledet, den serveres i? Er det fx det mundtlige medium, er *homofoni* en teknik, som udnyttes. I modsætning til *polysemi* er det ikke samme ord, der er tale om, men forskellige udtryk, som bare lyder ens. Det tager denne vittighed udgangspunkt i:

(3) *Hvilket dyr, som man finder på Fyn, skrives med kun ét bogstav?*

Svaret er: *en g*. Denne vits fungerer tydeligvis dårligt i det skriftlige medium. Det gør den næste også:

(4) *Hvilke bogstaver kan flyve?*

Det kan *n'er*.

En anden teknik er at afkode *faste flerordsudtryk* bogstaveligt:

(5) *Da alle i fængslet havde fået bevilget en uges udgang, bad Peter Lundin om to uger ekstra. På spørgsmålet, hvorfor han dog skulle have længere udgang end alle andre, svarede han: "Det tager tid at samle familien"*.

Kun hvis man kender den modbydelige og tragiske historie om hans partering af sin samlever og hendes børn, vil man forstå, at pointen er, at *samle familien* her på én gang udlægges konventionelt som 'få hele familien til at møde op' og samtidig bogstaveligt og ukonventionelt som 'sætte stumperne af familien sammen igen'. I øvrigt er latter ikke nødvendigvis forbundet med kynisme; den kan også skyldes ubehag.

Den sidste teknik, vi kan se på her, består i at fejlafkode sprogets *samtaleregler*:

(6) *The boss came early in the morning one day and found his manager making*

love to his secretary. He shouted at him: – *Is this what I pay you for? The manager replied: – No, sir, this I do free of charge.*

(7) *Waiter, is this a dead fly in my soup? – Yes Sir, it's the hot water that's killing them.*

I begge dialogiske vittigheder er pointen, at kommunikationen mislykkes for den forurettede, fordi han udlægger spørgsmålet anderledes, end det er tænkt fra afsenderens side. Det er en såkaldt indirekte talehandling, idet kritikken bliver udformet som et spørgsmål, som spørgeren slet ikke ønsker svar på; men dét kommunikative princip misforstår den kritiserede. I eksempel 7 flytter tjeneren oven i købet fokus fra fluen som fremmedelement til dens tilstand af livløshed. Det er ikke hovedsagen for gæsten, men formelt set kan man ikke se det på sætningen; man kan kun udlede det af de almindelige regler for samtale.

Sammensætninger

Sammensatte substantiver er et særligt velegnet sprogligt materiale at producere vittigheder af. Det skyldes, at det semantiske samspil mellem de sammensatte led kan være ret speget (se *Mål og Mæle* 1996, 3). Dermed kan man lettere camouflere, hvad forholdet er mellem det, der er den sproglige ledetråd, og det, som (ikke!) skal gættes, hvis det drejer sig om en vittighed i spørgeform. Her er to hjemmelavede eksempler:

(8) *Hvad kalder man en person, som alene har meldt sig ind i Dansk Folkeparti på grund af den gode stemning?*

(9) *Hvad kalder man en person fra San Sebastian, der sælger aviser og blade?*

Svarene er hhv. en *hyggepianist* og en *kioskbasket*. Det interessante ved sådanne skrivebordseksempler er, at man får indblik i, hvordan en vittighed kan opstå. I begge tilfælde skete det med udgangspunkt i et sammensat ord, som havde potentiale til at blive fejltolket: Den udlægning af ordene, som er nødvendig for vittighedernes pointe, er den mindst sandsynlige, eftersom den slet ikke er etableret i sproget. Der er heller ingen som helst betydningsmæssig forbindelse mellem de to udlægninger: Den manglende indholdsmæssige sammenhæng mellem to størrelser, som bringes sammen af vittigheden, er en meget udnyttet kilde i humor.

Nødvendig viden om sprog og verden

Den, der er målet for en humoristisk intention, må have relevant viden af både sproglig og ikke-sproglig art (viden om verden). Normalt er det det sidste, der kan volde problemer, men i eksempel 9 er både det sproglige og det ikke-sproglige en mulig barriere for forståelsen. For det første kræves der, at man kender det relativt sjældne ord *kioskbasket*, der betegner en saftig sensationshistorie. Herudover er forståelsen afhængig af, om modtageren ved, at San Sebastian ligger i Baskerlandet, dvs. ikke-sproglig viden. Afsnittet om vittigheder og fremmedsprog vil bl.a. vise, hvordan vidensbarriererne øges, når man bevæger sig fra et sprog til et andet, fordi der til et fremmed sprog til en vis grad også følger kultur- og andre ikke-sproglige forskelle med, ud over at fremmedsproget i sig selv kan volde problemer.

Tværsproglig kategorisering af vittigheder

I dag er det muligt at drukne i vittigheder. Internettets mange såkaldte *fun pages* flyder over med nye og gamle vittigheder. Vittighederne på nettet optræder ordnet i kategorier. Kategoriseringen kan være baseret på den rent sproglige udformning eller på deres tema: sex, religion, politik osv. Den kan desuden hvile på en bestemt figur, der optræder i vittighederne: fx *Lille Pe(te)r*-historier (jf. tysk *Klein-fritzchen*, spansk *Jaimito Pierino* og fransk *Toto*) eller blondinevittigheder. Kategoriseringen er m.a.o. lavet ud fra forskellige parametre, og kategoriernes grænser er heller ikke helt skarpe. Der er typiske blondinehistorier, hvor blondinen ikke brillerer med sine intellektuelle evner, men også atypiske, hvor hun viser sig faktisk at være klogere end brunetten. Derudover er der vittigheder, som kan tilhøre flere kategorier: En blondinevittighed vil fx ofte være en vittighed, hvis tema er seksuelt.

En stikprøve under forskellige sprogs betegnelse for vittigheder, nemlig *blagues* (fransk), *chistes* (spansk), *jokes* og *puns* (engelsk), *Witze* (tysk), *barzelette* (italiensk), viser både forskelle og ligheder mellem kategorierne. Fx er kategorien *nains* (dværge) vist ret enestående for fransk, *Mantafahrer* – dvs. indehavere af en Opel Manta, der i Tyskland har nær samme status som Škodaen havde det i 1980'erne herhjemme – for tysk. Andre, såsom *blondinevittigheder* og *pæreskifte-vittigheder* er derimod tværsproglige.

Ækvivalens og divergens

Hvis vi med udgangspunkt i dansk betragter en række europæiske fremmedsprog, så er der både ligheder og forskelle i den måde, vittighederne er opbygget på. Hvad vil det overhovedet sige, at to vittigheder "svarer til hinanden" på tværs af sprog? Man kan fx mene, at belgiervittigheder i Holland og Frankrig svarer til svenskervittigheder i Danmark, som igen svarer til nordmændvittigheder i Sverige, som på deres side svarer til østrigervittigheder og polakvittigheder i Tyskland, etc. I alle tilfælde er det jo nabolandene og deres indbyggere, der er i fokus. En anden tilsyneladende overensstemmende kategori er karakteriseret ved at være rettet mod en bestemt region: I Quebec er det *newfoundlænder*-vittigheder, i Spanien *catalanere*, *baskere* og *galicere*. I Tyskland er det bl.a. *Schwaben*- og *Ostfriesen*-Witze, i Danmark *Århus*-vittigheder, i Sverige *norrlänninge*-vittigheder.

Det rører ved nogle grundlæggende problemer ved kategorisering. Når man sammenligner to ting med hinanden, ser man næsten altid bort fra nogle træk. Og alle de nævnte sammenligningskategorier har netop nogle træk, hvor sammenligningen halter. Fx regnes i Spanien baskerne som brovtende, catalanerne som nærige, mens galicere bare er dumme. Polakker er i USA og Canada træge i det, mens de i Tyskland er tyvagtige.

Formalisering og sproglig orientering

Vittigheder adskiller sig indbyrdes ved at have en meget forskellig formaliseringsgrad. Eftersom genren ikke er

defineret ved sin form, er der vittigheder, der ikke indeholder nogen som helst faste udtrykselementer:

(10) *Tror forskningsministeren, at der kan være liv på månen? – Det er da ikke utænkeligt, når der er lys hele natten.*

Denne type vittighed er slet ikke sprogligt orienteret, selv om den selvfølgelig består af sprogligt materiale.

På næste trin finder man de lidt mere formaliserede typer, som fx indledes af formler som *Quel est le comble pour...* (fransk) – *¿Cuál es el colmo de...* (spansk) – *Qual è il colmo per...* (italiensk) ['Hvad er topmålet for...'], fx:

(11) *Quel est le comble pour un coiffeur? – C'est de raser les murs* ('hvad er topmålet for en frisør? – Det er at snige sig op ad mure/barbere murene').

(12) *Qual è il colmo per un astronauta? – Avere la luna di traverso* ('...for en astronaut? – At have månen på tværs/være i dårligt humør').

Tilsyneladende er det også en kendt undergenre i dansk, nemlig: Hvad er topmålet af...:

(13) *Hvad er topmålet af paranoia? – At gå ind i en dansk folkekirke, sætte sig på første række, og tro at der sidder nogen bagved en.*

Men der er en væsentlig forskel. De danske *Topmålet*-vittigheder har ofte et begreb (fx *paranoia*) som præpositionalobjekt, mens de romanske vittigheder typisk har en personbetegnelse (fx *astronauta*), hvortil der hører en ubestemt artikel, medmindre det er et navn. Desuden ser de romanske *Topmål*-vittigheder ud til at udnytte *homofoni* (jf. *Sproglige teknikker*); det

gør de danske tilsyneladende ikke – de er faktisk slet ikke sprogligt orienterede. I stedet befinder deres *pointe* sig på ideplanet. Det får konsekvenser i en oversættelsessituation, som vi skal se i den kommende artikel, og det er tvivlsomt, om man overhovedet kan kalde de dansk-romanske vittigheder ækvivalente.

I den anden ende af skalaen er der de stærkt formaliserede vittigheder, hvor kun enkelte faste pladser i vittigheden skal udfyldes for at fuldende den. Et eksempel på en næsten helt formaliseret vittighedstype er den tværsproglige *Alle børnene*-vittighed:

(14) *Alle børnene kiggede ned i blenden, undtagen Bob, han kiggede op*

Vittighedstypen ser ud til at eksistere i alle de nordiske sprog plus tysk, mens den ikke er fundet i hverken de romanske sprog eller engelsk:

(15) *Alla barnen simmar i poolen utom Gun som simmar långt ner i en brunn*

(sv.) ['Alle børnene svømmede i poolen, undtagen Gun, hun svømmede langt nede i en brønd']

(16) *Alle Kinder bleiben am Abgrund stehen. Nur nicht Adelheid, die geht zu weit* (ty.) [„Alle børnene blev stående ved afgrunden, undtagen Adelheid, hun gik for langt“]

Til grund ligger der en formel, som definerer vittighedens *betydning* (1 positiv + 1 negativ aktivitet), *funktion* (kynisk humor), *rim* (personnavnet rimer med minimum sidste stavelse), *ordvalg og grammatik* (tempus og ordklasser er fastlagt). Formlen er 100 % produktiv: Der kan dannes uendeligt mange nye *Alle børnene*-vittigheder ud fra den. På tværs af sprogene er der imidlertid flere problemer: Dansk

adskiller sig fra tysk og svensk ved, at verbet hovedsageligt er i præteritum. Som ledsætningsindleder har de tre sprog desuden et pronomen fra hver sin ordklasse; dansk personligt (*han*), svensk relativt (*som*), tysk demonstrativt (*der*).

Rent sproglige forskelle

Når man sammenligner vittigheder på tværs af sprog, er der masser af sproglige forskelle at iagttage, trods de umiddelbare ligheder. Forskellene kan være både på det grammatisk-leksikalske plan og på genreplan. Tysk og nederlandsk adskiller sig fx fra dansk ved, at det bøjede verbum ofte står på førstepladsen i fremsættende vittigheder:

(17) *Kommt ein Taxifahrer zum Arzt und klagt: "Herr Doktor, ich habe ein Alkohol-Problem!" – Fragt der Doktor: "Und wie äußert sich das?" Sagt der Taxler: "Ich kann mir keinen mehr leisten!"* ['En taxichauffør går op til lægen og siger: "Jeg har et alkoholproblem!". Så spørger lægen: "Og hvordan kommer det så til udtryk?". Så siger taxichaufføren: "Jeg har ikke råd til det længere!']

(18) *Zitten twee domme blondjes in de trein, zegt de een tegen de ander: ...* ['Der sidder to (dumme) blondiner i et tog, så siger den ene...']

På dansk har vi til gengæld ofte adverbiet så som vittighedsmarkør, hver gang der kommer en ny indholdssekvens. Det er næsten samme funktion, den markante syd- og vestgermanske placering af verbet har. Hvad angår de nederlandsksprogede blondinevittigheder, så er det interessant, at det her siges eksplicit, at blondinerne

er dumme. Det ved vi andre jo godt, at de er – i vittigheder.

Kulturelt og andre ikke-sprogligt betingede forskelle

Andre forskelle i undergenrerne skyldes kultur og yderligere ikke-sproglige betingelser. Særligt italienske er fx *carabinieri*-vittigheder om den politienhed i Italien, der sorterer under militæret, og hvis ansatte ofte – sådan var det i hvert fald traditionelt – er fra Syditalien og uuddannede:

(19) *Perché i carabinieri sono in sciopero? Perché oltre alla paletta vogliono il secchiello!* ('Hvorfor strejker carabinieriene? Fordi de ud over signalstokken ("slikkepinden")/legetøjsskovlen også vil have en legetøjsspand!')

Igen ser vi en betydningsglidning undervejs i teksten: Til at begynde med udlægges *paletta* i politisammenhæng som 'signalstok', men i vitsens 2. halvdel er det pludselig betydningen 'legetøjsskovl', der er aktuel, og som er motiveret af fordommen om erhvervsgruppens dumhed. Alle italienske vittighedskategoriseringer har en særlig plads til carabinieriene.

Nogle genrer dør ud med den kultur eller andre ikke-sproglige forhold, som affødte dem. Tag fx *Radio Jerevan*-vittigheder, som var kendt i hele østblokken før Murens fald. De tematiserede misforhold mellem kommunismens løfter og den materielle realitet. Den (øst)tyske version kunne fx lyde sådan her:

(20) *Frage an Radio Eriwan: Stimmt es, dass jeder, der den Roten Platz betritt, ein Auto bekommt?*

Svaret lød: *Im Prinzip ja, aber es handelt sich nicht um den Roten Platz,*

sondern um den Gorki-Platz in Kiew. Und es sind keine Autos, sondern Fahräder. Und die werden nicht geschenkt, sondern gestohlen [‘Spørgsmål til Radio Jerevan: Er det sandt, at enhver, der betræder Den Røde Plads, får en bil forærende? – I princippet ja, men det drejer sig ikke om Den Røde Plads, men om Gorki-Pladsen i Kiev. Og det er ikke biler, men cykler. Og de bliver ikke foræret bort, men stjålet’]. Udtryksmæssigt indeholder vittigheden tre formler: (1) *Frage an Radio Erevan*, (2) *Stimmt es, dass...*, og (3) *Im Prinzip ja, aber...* Indholdsmæssigt er princippet, at det positive scenario, som der til at begynde med blev svaret ja på, trin for trin trækkes tilbage, så det ender med et negativt resultat.

Fremmedsprog: større vidensbarrierer

Vi har set, at flere typer viden er væsentlig i forbindelse med forståelsen af vittigheder. Når man bevæger sig mellem sprog, øges både de sproglige og de ikke-sproglige forståelsesbarrierer:

(21) [Grafitti på elevator:] *This Otis regrets, it's unable to lift today*

(22) *Cohn hat sich Aschermittwoch taufen lassen. – Komischer Name!*

Det første er et eksempel på, at der kræves kulturel viden af modtageren, ud over at forstå de enkelte fremmedsprogede ord og sætningsbetydningen. Dels skal man vide, hvad *Otis* er (et

elevatormærke), dels skal man kende evergreenen *Miss Otis regrets, she's unable to lunch today*, som vittigheden er næsten homofon med. Det andet eksempel, som er dialogisk, kræver derimod snarere sproglig viden: Tidsbetegnelser på tysk kan stå uden præposition; det gør, at *Aschermittwoch* kan forstås som et objekt for verbet *taufen* og ikke som det adverbium, det er. Som objekt bliver det samtidig det nye navn, Cohn har taget. Det morsomme består i (22) i den overraskende lighed med evergreenen; i (23) er det tvetydigheden i den grammatiske analyse, der kan opleves som sjov.

I en senere artikel tager vi spørgsmålet om oversættelse af vittigheder op. Svaret på vittigheden i indledningen er i øvrigt: *Ingen af dem ved, hvor Mexico ligger* (det danske band Nephew har en sang, der hedder *Mexico ligger i Spanien*, og cykelrytteren Michael Rasmussen prøvede at undgå dopingtest ved at påstå, han var i Mexico. Imidlertid blev han set i Italien).

Ken Farø (f. 1972), Ph.d., postdoc. i tysk

Hanne Jansen (f. 1960),

Ph.d., lektor i italiensk

Xavier Lepetit (f. 1964),

Ph.d., videnskabelig assistent i fransk

Thora Vinther (f. 1947), lektor i spansk

Institut for Engelsk,

Germansk og Romansk

Københavns Universitet

Hvad er det særlige ved dansk som gør det svært at forstå og at udtale for andre?

Anden del: prosodi.

Af Nina Grønnum

1. Indledning

Der er meget at sige om dansk prosodi, dvs. stød, tryk og tonegang, men mest om det som dansk savner, sammenlignet med andre sprog. Her tjener svensk igen, ligesom i første del i Mål og Mæle nr. 31.1, som det primære sammenligningsgrundlag: Manifestationen af tryk er mindre varieret i dansk end i svensk. Dansk savner tydelige signaler om grænsen mellem prosodiske fraser. Dansk savner en tonal sætningsaccent. Dansk har ikke specifikke tonale bevægelser i ytringens slutning til at signalere ytringsmodalitet (f.eks. spørgsmål vs. svar).

Men vi har stødet, og det er vi om trent ene om i verden.

2. Stødet

Stød er en slags knirkestemme, ikke et stemmebåndslukke som det sommetider hævdes. Det findes i betonedede stavelser med enten lang vokal eller kort vokal fulgt af en klangfyldig konsonant. Stødet er distinktivt, dvs. det er tilstedeværelsen af stød der adskiller f.eks. $\text{[}^1\text{væ:}^2\text{lŋ]}$ *hvalen* fra $\text{[}^1\text{væ:lŋ]}$ *valen* (adj); $\text{[}^1\text{kø:}^2\text{bø]}$ *køber* (vb) fra $\text{[}^1\text{kø:bø]}$ *køber* (sb); $\text{[}^1\text{mu:}^2\text{sŋ]}$ *musen* (ubestemt: mus) fra $\text{[}^1\text{mu:sŋ]}$ *musen* (ubestemt: muse); $\text{[sgal}^2\text{]}$ *skal* (sb) fra [sgal] *skal* (vb); $\text{[tœɕ}^2\text{]}$ *tør* (adj)

fra [tœɕ] *tør* (vb). (Ligesom i første del henviser det lille tonesymbol, $\text{[}^1\text{]}$, til lydclip på Mål og Mæles hjemmeside, www.maalogmaele.dk.) Selvom stødet er betydningsadskillende, er det, eller snarere dets fravær, ikke desto mindre i meget høj grad forudsigeligt ud fra ordets struktur. Det fører for vidt at komme ind på de styrende principper her; jeg henviser til N. Grønnum *Rødgrød med Fløde. En lille bog om dansk fonetik*. København: Akademisk Forlag, 2007, og referencerne der. Stødet er måske det fænomen i dansk udtale som er sværest at beherske til perfektion når man ikke har dansk som modersmål. En trøst må være at det går fint at tale dansk uden stød. Der er danske regionalsprog der er stødløse, og også uden at sætte noget i stedet for støddistinktionen, og folk dér kommunikerer fint med hinanden og med os andre. Det er i hvert fald synd at gøre stødet til et traume i indlæringen af dansk. Man risikerer i øvrigt også let at den elev der har lært at høre stødet og at producere det, bruger for mange stød og placerer stød hvor det ikke hører hjemme, og det skurrer i danske øren.

3. Manifestationen af tryk

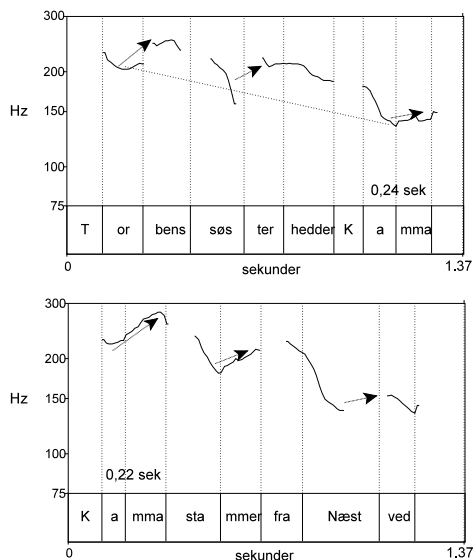
Trykstærke, også kaldet betonedede,

stavelser karakteriseres af flere ret svage lydige signaler: De enkelte lyde er lidt længere, og de udtales lidt mere distinkt end i ubetonede stavelser; stemmen kan være en anelse mere komprimeret i betonede stavelser. Men frem for alt knytter der sig til betonede stavelser en toneændring. Det ser man i figur 1 som er grundtonekurver af dansk *Torbens søster hedder Kamma* og *Kamma stammer fra Næstved*. Fra den betonedede stavelse (*Tor-*, *søs-*, *Kam-*, *stam-*, *Næst-*) stiger tonen op til den følgende ubetonede stavelse, jf. pilene. Dvs. den betonedede stavelse har lavere tone end den posttoniske stavelse. Højttone på betonedede stavelser er ellers det almindeligste i verdens sprog, men her er københavnsk rigsmål en undtagelse, også relativt til flere andre former for dansk. Ud over denne forskel på højttone og lavttone på de betonedede stavelser er der regionale forskelle på hvordan detaljerne i tryk-tone-mønstret forløber, og det er især på disse tryk-tone-mønstre at danskere identificerer hinanden som hørende til denne eller hin egn af landet. På grund af ordtonerne i svensk vil – inden for et og samme regionalprog – nogle betonedede stavelser fremtræde med højttone, andre med lavttone, og det gør grundtoneforløbet i en svensk ytring mere varieret end i en tilsvarende dansk ytring, alt andet lige.

4. Fravær af specifikke grænsesignaler

4.1 Final forlængelse

En prosodisk frase kan udgøre en hel ytring eller en del af en ytring. Den bindes sammen internt af rytmiske

Figur 1

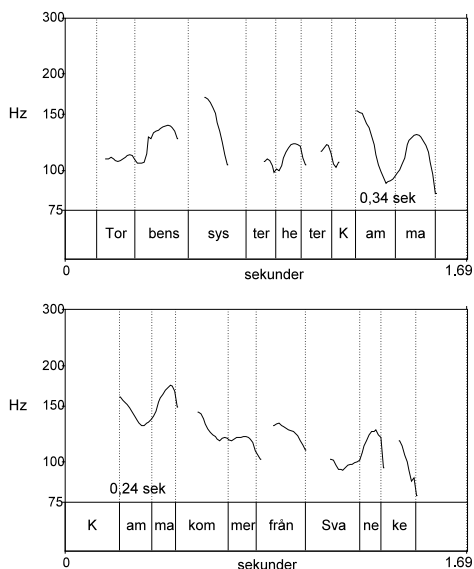
og tonale forhold, og i mange sprog er frasens afslutning desuden kendetegnet ved særlige tonale bevægelser og ved forlængelse af lydene i de sidste stavelser før frasegrænsen. Dansk har ingen eller kun svag forlængelse af lydene/stavelserne finalt i den prosodiske frase, dvs. i den sidste trykgruppe før grænsen. Det er illustreret i figur 1: I dette eksempel er *Kamma* i final position 2 centisekunder, eller 9%, længere end i initial position. Sammenlign med det svenske eksempel i figur 2: *Torbens syster heter Kamma* og *Kamma kommer från Svaneke*. *Kamma* er her 12 centisekunder, eller 42%, længere finalt end initialt.

4.2 Fravær af obligatoriske sætningsaccenter

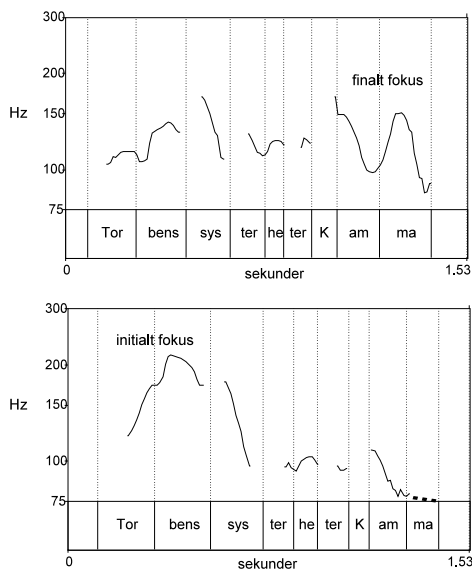
I svensk skal et af de betonedede ord i en frase være mere prominent end de øvrige, og hvis ikke konteksten tilsiger

noget andet, er det det sidste betonede ord i frasen der får denne ekstra prominens, i form af en kompleks tonebevægelse. Sådan er det ikke i dansk: Sammenlign det finale *Kamma* i figur 1 (dansk) og figur 2 (svensk).

Savnet af final forlængelse og sætningsaccent gør frasegrænser mindre tydelige i dansk, og så kan det være sværere at afdække strukturen i det der siges. Det er antagelig de samme forskelle der gør at svenskere kan synes at danskere virker uengagerede i det de taler om, og omvendt at danskere kan synes at svenskere lyder dogmatiske eller overentusiastiske. Figur 3 viser forskellen i svensk mellem en såkaldt fokal accent (dvs. et prosodisk signal om at ordet er i fokus) finalt og helt fravær af nogen accent. Ytringen foroven er svar på spørgsmålet *Vad heter Torbens sys-*

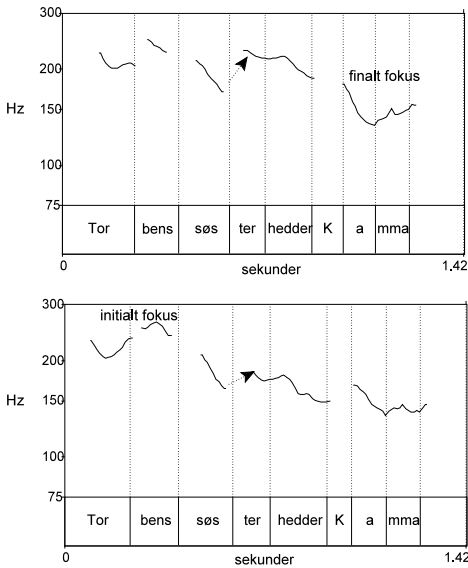

Figur 2

Figur 3

ster? Den forneden besvarer spørgsmålet *Vem har en syster som heter Kamma?* Der er stor forskel på de to *Kammaer*. Det sætter de tilsvarende danske ytringer i figur 4 i relief: Det potentielt fremhævede *Kamma* foroven og det potentielt reducerede *Kamma* forneden ser ikke meget forskellige ud og lyder ikke meget forskelligt heller. For det første er der ikke nogen konsistent forskel mellem ytringen sagt isoleret (figur 1 øverst) og denne i figur 4 øverst som har et kontekstbetinget indholdsmæssigt finalt fokus. For det andet ser man at indholdsmæssigt fokus på det første ord i ytringen i figur 4 nederst (*Torbens*) signaleres ved en mindskning i grundtonestigningen fra den næste betonede stavelse *søs-* til den post-toniske stavelse *-ter*, jf. pilene. Det vil med andre ord sige at indholdsmæssigt fokuserede ord ikke behøver at

Figur 4

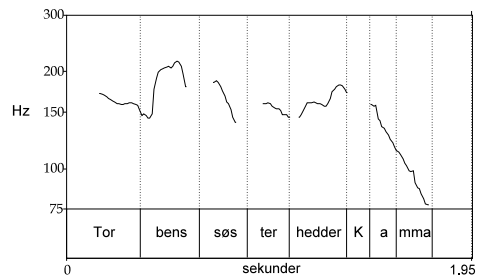
fremhæves prosodisk ved en øgning af ordets grundtoneniveau eller dets grundtonebevægelse, men snarere ved en reduktion af de omstående, især følgende, tryk-tone-mønstre.

5. Fravær af lokale signaler om ytringens funktion

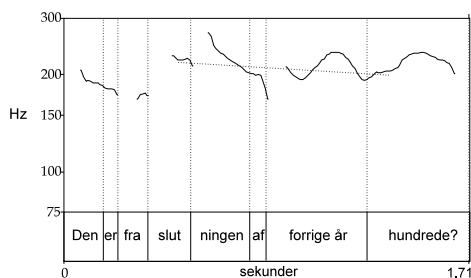
Det er en almindelig påstand at fremsættende ytringer ender i et tonalt fald, og spørgsmål ender i en tonal stigning. Sådan er det ikke i dansk. Afsluttede fremsættende ytringer karakteriseres af en overordnet faldende intonationkontur og af progressivt mindre og mindre tonestigninger fra betonet til posttonisk stavelse, jf. den punkterede linje og pilene i figur 1. (Beskrivelsen her baserer sig på oplæst tale. Forholdene er noget mere komplicerede i spontant talt dansk.) Det globale fald etableres af de gradvist lavere betonede stavelser, og jo

flere betonede stavelser der er i en ytring jo mindre er faldet fra den ene til den næste. Der er ikke noget specielt fald til slut i ytringen. Dette træk bliver tydeligt ved sammenligningen med bornholmsk, som har udpræget lokale finale fald i grundtonen til at karakterisere fremsættende ytringer, jf. figur 5.

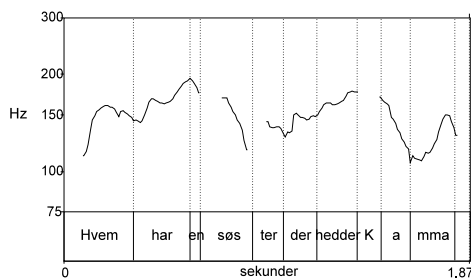
Spørgsmål adskiller sig fra fremsættende ytringer ved at det overordnede globale fald er mindre, dvs. spørgsmål ender i et højere toneleje end fremsættende ytringer, men har ikke nogen speciel lokal final tonestigning, jf. figur 6 og sammenlign den punkterede linjes hældning her med figur 1 øverst. Ligesom fremmede kan have vanskeligt ved at afgøre hvornår en frase i københavnsk rigsmål er slut, kan de måske også have svært ved at kende spørgsmål på deres ret svage globale intonationssignaler. Også det træk bliver tydeliggjort ved en sammenligning med bornholmsk i figur 7: Den signifikante forskel mellem den fremsættende ytring i figur 5 og den spørgende i figur 7 ligger i det sidste betonede ords ubetonede stavelse, *-ma*, som er kraftigt stigende i spørgsmålet.

Figur 5

Figur 6

Figur 7

Konklusion

Sammenfattende om fremstillingen i første del, Mål og Mæle nr. 31.1, side 15-20, og her kan man sige at svage konsonanter i stavelsens slutning, ubetonede stavelser uden vokallyd, vokallængdeforskel og en ret udtryksfattig prosodi gør dansk anderledes end de fleste nært beslægtede sprog. Det kan gøre det sværere både at forstå og at udtale dansk end andre sprog som det i øvrigt er rimeligt at sammenligne dansk med.

Rettelser til første del i Mål og Mæle nr. 31.1, side 15-20:

Side 16, venstre spalte, 2.1, linje 5: *hav, lever* > *hav hhv. lever*

Side 17, venstre spalte, 2.2, linje 3: *en en* > *en*; linje 6: 'maŋ: > 'maŋ:

Side 19, højre spalte, om [w], linje 18: *œj* > *Λj*

Nina Grønnum (f. 1945)

Dr.phil., lektor ved

Lingvistisk Laboratorium, Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab Københavns Universitet

Svensk over Sundet

Af Cæcilie Helmer Madsen

Undersøgelser af nordisk sprogforståelse slår gang på gang fast, at vi svenskere og danskere har svært ved at forstå hinanden, når vi skal tale sammen. Nordmændene har det lettere i nabosprogssammenhæng; de deler nemlig sproglige træk med både Sverige og Danmark. Mange nordmænd er desuden – i modsætning til os danskere – vant til at lytte til deres egne landsmænds dialekter. Senest har to forskere fra Lunds Universitet vist, at danske og svenske unge i gymnasiet befinder sig på samme bare bund, når det gælder forståelse af nabosprog. Undersøgelsen hedder *Håller språket ihop i Norden?*, og den viser ud over forståelsesdelen, at danske og svenske unge hellere vil lære engelsk end lære at forstå hinandens sprog. Danskere og svenskeres gensidige nabosprogskundskaber er derfor på alle måder at betragte som det nordiske sprogfællesskabs "svage led".

I disse år foregår der imidlertid en udvikling i den sydlige del af Norden, som kan ændre forholdene for svenskeres og danskeres sprogforståelse. Med Øresundsbroens åbning i år 2000 blev betingelserne for et samarbejde mellem de to landes erhvervsliv pludselig forbedret. Øresundsforbindelsen fik samtidig betydning for den enkelte borger i området. Det er blevet lettere for sydsvenskere at komme på indkøbs- eller museumsture i Danmark, og hvad man tidligere kendte som den

årlige "Køpenhamnsudflugt" er for mange skånske familier i dag blevet en månedlig foreteelse. Ligeledes har danskere fået øjnene op for Skåne; i første omgang for boligpriserne i Malmø og omegn, men efterhånden også for de mange udflugtsmål, resten af Skåne har at byde på.

Svensk betjening i danske forretninger

I et netop afsluttet speciale undersøgte jeg nabosprogsforbindelser mellem svenskere og danskere i Ørestad på Amager. Her ligger butiksknudepunktet Fields, der har en meget høj andel af svenske ansatte. De arbejder som butiksmedarbejdere og er således dagligt i forbindelse med danske kunder. Her møder de svenske medarbejdere en sproglig udfordring: De skal både forstå og blive forstået af deres nabosprogsomgivelser. Hvordan håndterer de ansatte i Fields denne udfordring?

Jeg gennemførte en spørgeskemaundersøgelse blandt Fields' 193 svenske medarbejdere for at indkredse, hvordan svenske medarbejdere taler med danske kunder. I skemaet spurgte jeg i første omgang til, hvordan medarbejderne selv ville betegne deres sprogbrug, når de talte med danskere på arbejdet: "Hur uppfattar du ditt språk, när du pratar med de danska kunderna?". Deltagerne i undersøgelsen fik en stiplede linje med yderposterne *svensk* og *dansk* til afkrydsning:

-----|-----|-----|-----|
 svensk   svensk med danske ord   blanding   dansk med svensk accent   dansk

Af besvarelsenerne fremgår det, at næsten alle de svenske medarbejdere i et eller andet omfang ændrer deres sprogbrug, når de betjener danske kunder. Kun 4 % af medarbejderne anfører, at de taler svensk. Størstedelen, dvs. 40 %, svarer, at de taler "svensk med danske ord". Dette svar stemmer godt overens med det forhold, at medarbejderne i gennemsnit kun havde et års samlet arbejdserfaring i Danmark på besvarelestidspunktet, og at mange ikke havde prøvet at tale dansk før ansættelsen i Fields.

I skemaet skulle deltagerne efterfølgende svare på, hvordan de gerne ville tale med de danske kunder, hvis de havde mulighed og resurser til det: "Hur skulle du vilja prata med de danska kunderna?". Her er svaret klart: 82 % vil gerne tale mere dansk, end de gør på besvarelestidspunktet; 4 % anfører, at de taler flydende dansk i forvejen, mens kun de resterende 12 % vil bevare den måde, de taler på på besvarelestidspunktet.

Med undersøgelsen kunne jeg drage en vigtig slutning: De svenske ansatte i en virksomhed som Fields er yderst indstillede på at lære det sprog, der tales på deres arbejdsplads. De vil gerne tale dansk og helst så godt som muligt. De er altså, i modsætning til hvad undersøgelser viser om svenske gymnasieelever, ikke ligeglade med nabosproget. Det skyldes selvfølgelig, at de svenske medarbejdere indgår i en sammenhæng, hvor det af praktiske grunde er fordelagtigt at forstå og tale nabosproget. Forståelsen under

en butikshandel opnås jo hurtigere, hvis kunde og sælger taler nogenlunde samme sprog. Her synes de svenske medarbejdere at have gjort sig klart, at de som kundemedhjælper skal forsøge at tale dansk; ikke at de skal lade kunderne forstå svensk. Her gælder altså ingen nordiske idealer om, at vi skal kunne tale hver vores nordiske sprog og dog forstå hinanden. I stedet betragtes det at *tilpasse* sig sprogligt som et naturligt greb for de svenske medarbejdere i Fields. Som en af butiksmedarbejderne udtrykte det i mine efterfølgende samtaler med hende: "När jag är i Danmark och jobbar känns det naturligt, att jag också försöker prata det språk, ni pratar här". Ingen af de medarbejdere, jeg har talt med, har ment, at det er de danske kunder, der skal lære at forstå svensk.

Medarbejdernes tilpasningsvalg

Som spørgeskemaundersøgelsen antydede, kan der være stor forskel på, hvordan de enkelte medarbejdere tilpasser sig sprogligt i deres daglige arbejde. For at komme dette forhold nærmere fulgte jeg tre af de svenske medarbejdere med en lydoptager under deres arbejde i Fields. Med lydoptagelserne undersøgte jeg, hvordan samtaler mellem svenske medarbejdere og danske kunder udspiller sig, og hvilke sproglige anstrengelser svenskerne gør sig undervejs. I min redegørelse skelner jeg mellem to sproglige områder: Det første er ord-

forrådet, hvor svenske ord, der ikke findes på dansk, erstattes med tilsvarende danske ord. Det kan være at bruge ordet "god" frem for det svenske ord "bra", "måde" frem for "sätt" eller "meget" frem for "mycket". Denne form for tilpasning er forholdsvis enkel og bruges af alle tre medarbejdere. Ikke mindst tallene vælger de svenske medarbejdere den danske udgave af. De siger således "syvogtrediv" og ikke "trettiosju". Det andet område er udtalen. Her viser der sig at være større forskelle hos de tre medarbejdere. De to yngste medarbejdere tilpasser sig dansk udtale både i enkeltord og sætninger. De svarer for eksempel kunderne: "i lige måde" med dansk blødt *d* og bortfaldne *e*-endelser, der sluges af de foregående stavelseslyde (i modsætning til svensk sprog, hvor ords udlyde altid høres). Den ældre medarbejder tilpasser sig kun delvis til udtalen. Hun anbefaler kunderne at købe de og de "saker" ('ting') og tager derefter imod "penge" ('penge'). Hun blander altså svenske og danske endelser, men udtaler selve ordenes stamme på svensk. Som det fremgår af eksemplerne, opstår der også en del sjove mellemformer, når medarbejderne taler med danske kunder. En medarbejder spørger på et tidspunkt efter en "penne", hun kan skrive med. De fleste kunder eller kolleger vil i den sammenhæng forstå, at det er en (kugle)pen, hun taler om, selvom ordet hverken findes på dansk eller svensk.

I den videre undersøgelse af de tre medarbejders sprog så jeg på, hvordan tilpasningsmåderne virker i selve samtalen med kunderne. Her viser

det sig, at der skal meget lidt sproglig tilpasning til fra butiksmedarbejdernes side, før forståelse mellem medarbejderen og kunden opnås. Det er tilstrækkeligt at erstatte svenske ord med danske ord som de ovennævnte eksempler. Den mere udbyggede udtaletilpasning er således ikke nødvendig for at skabe et naturligt samtalerum med kunderne.

Kropssprog, høflighed og ironi

Til gengæld viser en række ikke-sproglige forhold sig at have indflydelse på, hvordan forståelse mellem kunde og sælger opnås. De deltagendes kropssprog spiller en stor rolle under betjeningen, som når butiksmedarbejderen eller kunden peger på varerne, samtidig med at de taler om dem. Sådanne markeringer afhjælper eller foregriber mulige misforståelser. Medarbejderen hjælpes i den henseende på vej af det rum og de handlinger, betjeningen bygger på.

Et andet forhold, der spiller ind på kundebetjeningen, er medarbejderens tilgang til rollen som kundemedhjælper. Mange af de danske kunder lægger i mine optagelser op til en uhøjtidelig tone i betjeningssituationen. Denne tilgang til betjeningen viser de svenske medarbejdere sig at håndtere meget forskelligt. Det falder for eksempel i god jord hos kunderne, når medarbejderne ikke tager sælgerrollen for højtideligt, men kan lave sjov med det, der til tider ikke lykkes i betjeningen (udgåede varer, kassevanskeligheder eller lignende). De medarbejdere, der tiltaler kunderne høfligt og holder sig til en gængs sæl-

gerrolle, opnår ikke samme vellykkede tilbagemelding fra kunderne. Jeg har under mine ophold i Sverige iagttaget dette forhold som en væsentlig forskel mellem dansk og svensk samtalekultur i det hele taget: Hvor vi i Danmark er optagede af at skabe en afslappet samtaleform og rollefordeling også i tjenstlige sammenhænge, er svenskere ofte tilbøjelige til at bevare en høflig og mere klar rollefordeling. På optagelserne forekommer et tilfælde, hvor en kunde klandrer sin sælger for at holde igen med indpakningspapiret: "Du er godt nok nærig med papiret", siger han. Udsagnet er ironisk, det lyder hårdere, end det er ment. En sådan bemærkning lægger op til et svar – gerne af samme drillende tilsnit. Men her svarer den svenske medarbejder høfligt: "Ja, det må du

undskylde" og fortsætter pligtskyldigt indpakningen med mere papir.

Brugen af ironi og afslappet tiltaleform kan her vise kendskab til og fortrolighed med dansk omgangsform. Men sådanne koder er betydeligt sværere at lære end de rent sproglige forhold. Derfor er det heller ikke for alle medarbejderne, det lykkes at skabe en naturlig samtaleform med danske, selvom de har en meget høj grad af sproglig tilpasning.

Nabosprog i fremtidens Øresund

Min undersøgelse af forskellige former for sproglig tilpasning viser altså, at det kan være ikke-sproglige forhold, der afgør, hvordan samtalen mellem kunde og medarbejder udspiller sig. Humor, ironi og åbenhed i forhold til

de roller, medarbejder og kunde indgår i, kan skabe bedre forbindelse til kunderne end brugen af dansk sprog alene. Samtidig er der ingen tvivl om, at medarbejderne gerne vil tale så dansk som muligt. De betragter det som en naturlig del af deres arbejde, at de prøver at tale det sprog, som bruges på arbejdspladsen.

Det at være omstillingsdygtig, jævnligt at kunne skifte arbejde og indgå i nye sammenhænge er i dag en nøglegenskab på arbejdsmarkedet. Denne omstillingsevne er ikke mindst en sproglig omstillingsevne: Vi skal kunne tale med forskellige mennesker på forskellige måder på samme tid. Dette mål gælder også for svenske medarbejdere i danske virksomheder. For at kunne indgå fuldt på arbejdspladsen skal medarbejdere i dag gerne vise, at de er omstillingsdygtige, og det kan svenskerne *blandt andet* gøre ved at tilpasse deres sprog til dansk.

Det er i dag otte år siden, Øresundsbroen blev bygget, og trafikken

over Sundet vokser stadig. I dag rejser 16.000 svenskere og danskere dagligt over broen for at arbejde i nabolandet. Og mens svenskerne udfylder vores mangel på arbejdskraft, bliver vi i Danmark stadig mere vant til at høre forskellige former for svensk i butikker, caféer og restauranter. Nabo-sprogkontakt er blevet en del af mange svenskere og danskeres hverdag. Med udviklingen i Øresund har vi pludselig fået yderst gode betingelser for vort nordiske sprogfællesskab. Og fornyet håb om dets fremtid.

*Cæcilie Helmer Madsen (f. 1980)
cand.mag. i dansk og tysk fra
Københavns Universitet.*

Specialet *Svensk over Sundet – en undersøgelse af sproglig tilpasning hos svenske ekspedienter i et butikscenter i Ørestad* kan lånes på DGCSS, Dansk Sprogforandringscenter, Københavns Universitet.

Dobbeltrim

Af Holger Juul

*Jeg knokler for kommunen, selvom jeg næsten ingen **gage får!**
Det eneste der kører for mig – er mit **pagehår!***

Sådan rappede socialrådgiveren Arne i tv-julekalenderen *Jul på Vesterbro* på DR2 i 2003. Citatet er et af mange eksempler på hiphop-genrens forkærlighed for dobbeltrim. Dobbeltrim er rim hvor den lydlige overensstemmelse strækker sig over flere trykstærke stavelser i træk (som i *gage får-pagehår*). Der er flere eksempler i julekalendersangens omkvæd:

*Alt kan ske, når **det er jul,**
og selv om vores **sne er gul,**
så er det her, det er **bedst at bo.**
Nu er det jul på **Vesterbro.***

Almindelige rim begrænser som bekendt den lydlige overensstemmelse til en enkelt trykstærk stavelse samt eventuelle efterfølgende tryksvage stavelser (fx *får-hår, fårene-hårene*). Og almindelige rim kan såmænd være svære nok at have med at gøre, som enhver der har prøvet at skrive en festsang, vil vide.

Så meget mere imponerende er det selvfølgelig når rim strækker sig over flere trykstavelser. Når dobbeltrimet er blevet så populært, skyldes det tydeligvis netop en trang til at brillere sprogligt. Rappere forsøger ihærdigt at overgå hinanden, og at strø om sig

med nonchalante dobbeltrim er noget der giver status.

Dobbeltrimenes popularitet er ikke noget lokalt dansk fænomen. En håndbog på internettet, *The Rapper's Handbook*, oplyser at alle de bedste rappere "fra Tupak til Mr. Lif" bruger *multies* (den engelske betegnelse for dobbeltrim) for at gøre deres rim mere komplekse og kraftfulde. For som der spørges samme sted: Hvorfor nøjes med C-vitamin, når man kan få både C- og D-vitamin i samme pille?

Dobbeltrim-rapperen Per Vers

Rimets renæssance

Hvis rim er godt, så må dobbeltrim vel være dobbelt så godt? Hiphop-generationen skruer i hvert fald maksimalt op for de lydlige virkemidler. Rimene er tit overraskende og utraditionelle. Læg fx mærke til rimet *Napoleon-skolegården* i dette uddrag af teksten *City of Dreams* af rapperen Per Vers (fra albummet *Vers*, 2005). Det er ikke et rim man ville vente at finde hos Sophus Claussen eller Inger Christensen.

*Jeg var ik' et **vakkert barn**
kort i toppen, langt **nakkegarn**
Høj i hatten som **Napoleon**
i timen, men ik' i **skolegården**
(...)*

*For man kommer lige lukt i Valhal
hvis man dør af druk til halbal*

*Det troede vi da vi var halvvoxne
jeg kiggede på da de prøvede alle
drugs'ene*

(...)

*Det her det var en bagklog dagbog fra
en afkrog
men nu er jeg nået til min outro*

Der er – i hvert fald for mig – noget forfriskende ved at man i linjer som disse pludselig hører ordenes udtalemæssige overensstemmelser med helt nye ører. Rimet genopdages – og grænserne for hvad der rimer, strækkes unægtelig. Der er sjældent tale om fonetisk perfekte rim.

Ambitionen er tydeligvis at få så mange rim med som overhovedet muligt. Dobbeltrimene findes således ikke udelukkende ved linjeslut, jf. indrimet *bagklog-dagbog-afkrog*, og uddraget byder tilmed på et tripel-rim (*lukt i Valhal-druk til halbal*). Til gengæld ser det ikke ud til at forfatteren har stillet særlige krav til verslinjernes form i øvrigt. Antallet af stavelser varierer overordentlig frit.

Dobbelte nødrim

Hvor meget man end kan glæde sig over overraskende lydlig overensstemmelser, så er der jo også lige det med indholdet. Forhippetheden på at dobbeltrime fører nemt til vers der er mere søgte end sjove. Og hvis nødrim er slemt, er dobbelte nødrim dobbelt så slemt. Mindst. Et eksempel på dette (muligvis en bevidst parodi) er følgende linjer fra bandet Nephews sang *Mexico ligger i Spanien* (fra albummet *Interkom Kom Ind*, 2006):

*Esperanto er for kvindfolk og tvindfolk
som behøver en skindtolk til*

En skindtolk til? Javel. Det er selvfølgelig en smagssag hvor man trækker grænsen mellem det originale og det søgte. Men sikkert er det at der kommer en modreaktion når indholdet mangler. I en live-chat på internettet ytrede Nik fra duoen Nik og Jay således at "Vi rapper heller ikke en milliard dobbeltrim. Hellere noget mening end en masse rim" (fra underholdning.jubii.dk 26/04/2004).

Det er da også et diskussionsemne i hiphop-miljøet om dobbeltrim overhovedet er at foretrække for almindelige rim. En person der kalder sig Xzibit, citerer følgende linjer af en rapper ved navn Adass:

*popped' svin, det er ingen gang for at
have en snoppet mine'
men har Nakskov aldrig lært dig om
synonymet dobbelt rim?!*

og giver dem denne kommentar:
"altså det muligt det et dobbelt rim,
men det gør bare ikk rimet sjovere"
(fra community.dr.dk 24/11/2005).

Gadedøren og Solitudevej

Dobbeltrimet er ikke noget nyt fænomen, men inden det fik sin renæssance i rapkulturen, forbandt de fleste det nok mest med revygenren. Her var det en formmæssig spøg der blev drevet til fornøjelige ekstremer i klas-sikere som *Hvem har du kysset i din gadedør?* og *Solitudevej*. Jeg kan ikke skrive denne artikel uden at citere fra dem begge:

"Hvem har du kysset i din **gadedør**,
lille Ann Mari'?"

Før bed du kun i **chokoladefrø'r**,
- den tid er forbi!

Ham der, det lange **orangeaderør**,
du stod så ømt og **aede før**,
han har en **kær'ste** i hver **gadedør**
i hele Pustervi' !

Tit lærer pigebørn at **græde, før**
de får talt til ni.

(Forfatter: Poeten. Sunget af Daimi og
Dirch Passer i Cirkusrevyen, 1967)

I hans kølvand der viste en **skude sig**.
Om manda'en. I regnvejr. På **Solitudevej**.
Til hans mund med et trykkys hun **su'ede sig**.

Om manda'en. I regnvejr. På **Solitudevej**.
Ind i porten skrås ovenfor så jeg de gled,
og på tredie sal blev et **gardin** rullet ned,
og der stod jeg, mens de leged' **brudeleg**.
Om manda'en. I regnvejr. På **Solitudevej**.
(Forfatter: Poul Sørensen. Sunget af Elga
Olga i Cirkusrevyen, 1953)

Der er dog også eksempler på at dobbeltrimet er brugt i mere alvorlige tekster. I Eik Skaløes berømte hippiesalme *Itsi-bitsi* (fra albummet *Hip*, 1967) er der dobbeltrim i linje 3-4 af alle fire vers. Skaløe bruger med andre ord dobbeltrimet til at give sin tekst struktur. Indholdsmæssigt synes jeg dog at han er ovre i det lige lovlig søgte allerede i første vers:

Vejen er lavet af rågummisåler
Tá' dine sko af for asfalten tåler
Kun dine **bare tæer**
Kys dine **skarabæer**

Nej, så vil jeg nu hellere lege brudeleg på Solitudevej.

Mester Brorson

Man skal som bekendt ikke langt tilbage i litteraturhistorien for at finde perioder hvor brugen af rim var noget nær obligatorisk i vers, også uden for de mere folkelige genrer. Men sært nok lader det til at forfatterne i det meste af 1800- og 1900-tallet i det store og hele har holdt sig til enkeltrim. Jeg lader mig dog gerne belære hvis nogen kender til eksempler på andet!

Går man derimod tilbage til 1700-tallet, finder man en sand mester. Dobbelttrimets suveræne behersker er Hans Adolph Brorson. Han skal have det sidste ord her med en opvisning som virkelig giver nutidens rappere noget at leve op til. Det drejer sig om Digt nr. LIV (54) fra *Svanesang* (1765). Her er der ingen skæve rim og ingen slinger i versfødderne. Og der er bestemt ikke tale om en revywise:

1.
Frisk, Zion, paa vor Vagt!
Lad ingen staae forsagt!
     Tænk paa Jesu Kierlighed,
     Som en høj og herlig Eed,
Ja sit Blod har sat i Pant
     Paa, at vi vant.
Troe i Kors sig øve maae,
Frisk mod brølend' Løve gaae
Om den skal sin Prøve staae;
     Ja, om Haabet ogsaa brast,
     Da i Haabet dog staae fast,
Liig, i Ilden pinefuld,
     Det fine Guld,
     Vor Jesum følge maae,
     Paa brusend' Bølge gaae,
Og kaste alle Aarer frem
Giennem Nød med Taarer hiem,
     Staae, som Muur og Bierge, troe
     Paa Værge-Boe.

2.
Min Siæl! Kun stille da.
Hvad vil dig skille fra
     Jesu Skiød og ømme Sind?
     Lad Ulykker strømme ind!
Dragen, som vil skiende dig,
     skal brænde sig.
Christne deres Sæde-Frøe
Udi Tidens Næde strøe,
Der er tit en Græde-Søe.
     Sæden dør, men siden staaer
     Op igjen i bliden Vaar.
Der er Sommer-Høst og Lyd
     Af Lyst og Fryd.
     Flød allevegne Blod;
     Er det at regne mod.
Den ævig Ærens Priises Lyst,
I Guds Paradises Høst?
     Naar de Frydens Strømme vi
     Skal svømme i.

Holger Juul (født 1965), ph.d.
Postdoc ved Institut for Nordiske
Studier og Sprogvidenskab,
Københavns Universitet

* Jeg takker Kurt Juul for at have gjort mig opmærksom på Brorsons brug af dobbeltrim

Krydsordsløsning

Løsningen på Grammatikkrydsen
 fra nr. 1 2008

			S			B		S	S			
	I	N	T	E	R	J	E	K	T	I	O	N
	N	E	U	R	O		N	O	R	D	B	O
	F	O	N	E	T	I	K		Ø	D	E	M
	I	L	D		E	T	A	T		E	L	I
	N	O		K	R	U	M		S	K	I	N
R	I	G	E	R	E		M	E	T	A	X	A
	T	I	N	A		D	E	N	A	R		L
	I	S	O	B	A	R		I	V		A	H
	V	M		B	R	Y	G	G	E	R	N	E
	P	E	B	E	T		H	E	L	H	E	L
	A	R	A		O	D	E		S	I	K	H
	R		S	F		I	N	G	E	N	U	E
	T	T		O	B	O	T	E		O	L	D
V	I	R	K	N	E	R		M	I	L	T	E
	K	O	N	D	I		G	Y	D	A		R
	E	F	E	U		F		S	A	L	O	N
	L	Æ	B	E	L	Y	D	E		I	D	E